

УДК 37.091.4 (477 Сухомлинський)

Олександр НАРОВЛЯНСЬКИЙ

кандидат педагогічних наук, заступник директора
Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді,
м. Київ, Україна
e-mail: al_dan@ukr.net

ТУРИЗМ І КРАЄЗНАВСТВО В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Стаття присвячена аналізу питань патріотичного виховання, туризму і краєзнавства в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. Визначено основні елементи системи туристсько-краєзнавчої роботи в Павлівській середній школі. Проаналізовано погляди В. О. Сухомлинського на виховні можливості туризму і краєзнавства, основні методичні вимоги до організації цієї роботи (наступність, системність, педагогічне керівництво, зв'язок з навчальним процесом). Встановлено, що В. О. Сухомлинський високо цінував туристські походи та екскурсії як одну з дієвих форм освітньо-виховного процесу.

Ключові слова: туризм, краєзнавство, патріотичне виховання, похід, екскурсія, В. О. Сухомлинський.

У сучасних умовах одним з найважливіших завдань освіти є формування громадянина – патріота своєї держави. Для виконання цього завдання використовуються різні форми та методи, серед яких – краєзнавча робота, туристські походи та екскурсії. Виховні можливості туристсько-краєзнавчої роботи були предметом вивчення багатьох вітчизняних педагогів. Чималу увагу приділив цьому напрямку виховної роботи видатний педагог України Василь Олександрович Сухомлинський.

Творчість В. О. Сухомлинського була предметом вивчення багатьох науковців. Ще за життя видатного педагога, аналізу його творчості, педагогічних ідей було присвячено численні рецензії та статті в педагогічній та суспільно-політичній пресі, зокрема Г. Аржаної, А. Борисовського, Г. Волкова, К. Григор'єва, С. Соловейчика. Різним аспектам творчості видатного педагога, його підходам до виховання моралі, розумового, фізичного, трудового, естетичного і морального виховання, шляхам забезпечення успіху молодших школярів, використанню засобів слова, казки тощо присвячено роботи Т. Кочубей, Г. Бондаренко, Т. Завгородня, Л. Мамчур, І. Суржикова, М. Стельмахович, Л. Ткачук, Г. Ткаченко. Різномпланові дослідження творчості В. О. Сухомлинського здійснено академіком АПН України О. Сухомлинською. Водночас питання краєзнавства, туризму та екскурсій в педагогічній системі В. О. Сухомлинського не були предметом спеціального дослідження.

Метою даної статті є аналіз поглядів В. О. Сухомлинського на туризм і краєзнавство, їх місце в його освітньо-виховній системі, можливості цих форм роботи у формуванні молодого покоління, зокрема у вихованні патріотизму.

Важливим завданням школи В. О. Сухомлинський вважав патріотичне виховання молоді. Звертаючись до молоді, В. О. Сухомлинський зазначав: «Юнаки і дівчата, ви повинні знати історію свого народу...» [8, 177]. При цьому патріотичне виховання, на думку педагога, є сферою духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, узнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується. Патріотизм він визначав як діяльну спрямованість свідомості, волі, почуттів, єдність думки і діла [4, 131]. Юний громадянин-патріот, на думку педагога, повинен пізнати живу історію і власної сім'ї, і співвітчизників різних часів – від сивої давнини до часів, що недавно минули.

Визначаючи завдання педагога, вихователя щодо патріотичного виховання школярів В. О. Сухомлинський наполягав на тому, що необхідно приділяти увагу знайомству як з природою рідного краю, так і з сімейною історією. Важливим завданням він вважав ознайомлення учнів з історією рідного села, міста, підприємства, де працюють батьки.

Невід'ємним принципом здійснення патріотичного виховання Сухомлинський вважав поступове розширення кругозору дитини. Спочатку дитина повинна познайомитися з найближчим оточуючим світом, побачивши та відчувши «глибину блакитного неба, мерехтіння зірок, рожевий розлив вечірньої зорі, багряний захід перед вітряним днем, тріпотіння марева над горизонтом, безмежну далеч степів, сині тіні в кучугурах снігу, журавлиний ключ у холодній небесній сині, сірі нитки в похмурий осінній день, пробудження життя в лісі, який прокинувся після довгої зими, фіолетову хмарку на кущі бузку, ніжну стеблинку

і блакитний дзвіночок проліску...» [4, 139–140]. Поступово коло ознайомлення розширюється спочатку на район, далі область і, нарешті, всю державу. «Картини рідної природи, вразивши дитину своєю красою і чарівністю в 7–11-річному віці, ...відіграють виняткову роль в емоційному забарвленні таких понять як Батьківщина, рідний край, рідні місця тощо», – вказує педагог [1, 266].

Туристсько-краєзнавча робота, на думку В. О. Сухомлинського, відіграє важливу роль в формуванні різних якостей дитини. Варто відзначити, що перший досвід організації такої діяльності педагог набув ще в довоєнний період, організуючи в період роботи в школі, туристські походи з дітьми [3, 132].

Цей досвід він використав, ставши директором Павлівської школи. В ній була створена система туристсько-краєзнавчої роботи, яка охоплювала учнів від вступу до школи до випуску. Ця система знайшла своє відображення в творах педагога. Ця система включала військові та спортивні ігри, походи, екскурсії, заочні подорожі тощо [2, 558]. Так, було організовано походи на місця великих новобудов, що знаходилися порівняно недалеко від школи (зокрема Кременчуцької гідроелектростанції). Під час походів діти брали участь в трудовій діяльності будівельників електростанції, зрошувальних систем, що, на думку В. О. Сухомлинського, сприяло формуванню інтелектуально-моральних елементів почуттів. Спостереження під час екскурсій на виробництво за точною та досконалою роботою механізмів сприяло формуванню естетичних почуттів [2, 335–336].

На початку навчання в першому класі учні вирушали на екскурсію – прогулянку по степу навколо села. Учні знайомилися з природою рідного краю, але водночас отримували знання про небезпеки, що чатують на родючу землю внаслідок утворення ярів. Для цього екскурсії до одного й того ж яру, що зростає, проводилися неодноразово – восени та навесні, щоб побачити його збільшення внаслідок дії води. Однак діти не лише споглядали цей процес, завданням таких виходів було спонукати учнів до активної діяльності зі збереження рідної землі. Таким чином екскурсії сприяли формуванню активної життєвої позиції учнів, формуванню небайдужості до проблем рідного краю [2, 426].

Починаючи з другого класу в школі традиційно здійснювалися подорожі – спочатку уявні, а потім і реальні. При організації цієї роботи педагога Павлівської школи дотримувалися принципу наступності та поступового зростання складності завдань. Спочатку це були уявні (заочні) подорожі рідним краєм, потім визначних місцях України. В

школі було підготовлено 120 заочних подорожей, серед яких Київ Львів, Чернігів, Путивль, Москва, Ленінград, Севастополь, Одеса, Брестська фортеця, знищені окупантами села Красуха (Псковська обл.) та Хатинь (Мінська область) тощо. Уявні подорожі по Батьківщині продовжувалися всі роки шкільного виховання. Вони були підготовкою до справжніх подорожей [4, 139–142].

Наступним елементом системи туристсько-краєзнавчої роботи в школі були справжні подорожі. Вони також починалися з походів по своєму і сусіднім районах. Під час цих подорожей діти оволодівали навичками життя в польових умовах – ночували в наметах на берегах Дніпра, «зустрічають ранкову зорю, слухають народні казки, милуються мерехтливими сузір'ями й сходом сонця» [4, 142]. Щорічно по закінченні шкільних занять під час літніх канікул учні Павлівської школи з 1 по 9 клас вирушали в похід [2, 463]. Походи організовувалися також і в період весняних та осінніх канікул [6, 106]. Діти восьми-дев'яти років під керівництвом вчителів та учнів старших класів здійснювали одно-, дводенні походи по полях і лісах, по берегах Дніпра. Поступово складність походів зростала і в старших класах учні здійснювали три-, чотириденні походи на відстань 100–150 кілометрів. У походах діти самі варили їжу, встановлювали намети для ночівлі [3, 143–144].

Після подорожей рідним краєм організовувалися екскурсії, подорожі по Дніпру, діти їхали до Києва. Як правило за рік до закінчення школи проводилися поїздки учнів до Ленінграда і Москви [4, 142].

В. О. Сухомлинський вважав необхідним дотримуватися певної методики проведення подорожей.

Перш за все, педагог наполягав на важливості ретельної підготовки до будь-якої подорожі. Цю підготовку мали здійснювати не лише педагог – керівник подорожі, але й самі учні. Так, під час підготовки до поїздки в Київ, кожен учень заздалегідь за різними доступними джерелами – книгами, картами, путівниками вивчав визначні місця столиці. Учні підготували схеми, креслення, описи історичних пам'яток. Для узагальнення здобутих знань про місце майбутньої подорожі було проведено гру «Мандрівка по столиці України» [1, 340–341]. На кожен похід, подорож має визначатися освітня мета, а перед учасниками ставилися конкретні завдання – щось дізнатися, чомусь навчитися.

Методика проведення подорожей, екскурсій в Павлівській школі передбачала продовження розпочатої пошукової в ній роботи після закінчення заходу. Після повернення з екскурсії зібрані матеріали оброблялися, даючи початок новим

пошукам. Учні записували спогади старожилів, збирали речі – народну вишивку, монети, рештки кісток. Матеріали пошукової роботи юних туристів ставали частиною експозиції шкільного музею, використовувалися на уроках.

Важливим аспектом В. О. Сухомлинський вважав забезпечення безпеки подорожі. Для цього, зокрема, в школі було розроблено перелік умінь, потрібних для участі в поході, серед яких вміння «визначити сторони світу без сонця і зірок, добути вогонь без сірників, розпалити вогнище в дощову погоду, спорудити курінь тощо» [3, 143–144]. Водночас він підкреслював високий рівень відповідальності вчителя-керівника походу, екскурсії за життя та здоров'я дітей та необхідність підвищеної уваги до цих питань під час проведення туристських заходів.

Ще одним елементом туристсько-краєзнавчої роботи в Павлівській школі були гуртки. Серед багатьох гуртків, що діяли в школі, були гуртки юних істориків, краєзнавчів [2, 492], юних дослідників природних багатств рідного краю, клуб юних мандрівників [3, 40]. Серед керівників гуртків були не лише педагоги, але й старші учні. Передачу досвіду від старших учнів до молодших В. О. Сухомлинський вважав важливим елементом виховної роботи, яка сприяє формуванню відповідальності у старших, підвищенню їх авторитету в шкільному колективі.

Великий педагог високо оцінював виховне значення туризму. «Подорожі по рідному краю з палицею в руці, рюкзаком за плечима так само необхідні, як і читання хорошої книжки. Хто пройшов у роки отрочства і ранньої юності сотні кілометрів по рідній землі, тому доступне велике почуття – почуття краси Батьківщини, почуття відданості їй», – писав він [5, 488]. При цьому, як від-

значав В. О. Сухомлинський, під час походів успішно виконуються завдання розумового, трудового, морального, естетичного виховання. В походах та на екскурсіях діти малюють, співають біля вогнища, залучаються до суспільно корисної праці, що сприяє вихованню всебічно розвинутої людини [1, 335–336; 3, 63]. «Подорожі ... збагачували думку, сприяли розвиткові уваги і мови», – вказує педагог [6, 124]. Туристські походи він вважав надзвичайно важливими для виховання духовної стійкості, витривалості, непохитності [8, 250].

Під час походів, екскурсій учні опиняються в обставинах, коли «кожен учень якнайповніше розкриває себе, показує перед лицем колективу все, що в ньому є хорошого та поганого» [2, 420]. При цьому, чим складнішими є обставини, тим більший виховний вплив вони матимуть на учня. вияв егоїстичних тенденцій з боку будь-якого учасника походу, робить виконання його завдань нездійсненим. Обов'язковими умовами успішного виконання завдань будь-якої подорожі є організованість, дисциплінованість колективу, що виключає можливість виявлення егоїзму окремої людини, викликає осуд з боку колективу та призводить до позитивних змін в поведінці учасників [7, 143].

Таким чином, в освітньо-виховній системі Василя Олександровича Сухомлинського чільне місце займала туристсько-краєзнавча робота. На думку видатного педагога, за умови проведення її з дотриманням педагогічно обґрунтованих вимог, зокрема щодо наступності, системності, педагогічного керівництва, ця діяльність має високий виховний потенціал є ефективним засобом виховання молоді. Цей досвід має неабияке значення в сучасних умовах і може бути використаний для виховання сучасної молоді.

Список використаних джерел

1. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра. – Вибрані твори в 5 тт. Т.1. с.209 – 402.
2. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу. – Вибрані твори в 5 тт. Т.1. с. 403 – 640.
3. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа // Вибрані твори в 5 тт. Т.4. – с. 7 – 392. – с. 143 -144.
4. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. // Вибрані твори в 5 тт. Т.1. – К.: Радянська школа. – 1976. – 654 с.
5. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи // Вибрані твори в 5 тт. Т.4. – с. 393 – 628.
6. Сухомлинський В.О. Серцевідаю дітям // Вибрані твори в 5 тт. Т.3. – с. 7 – 278.
7. Сухомлинський. Формування комуністичних переконань молодого покоління. – Вибрані твори в 5 тт. Т.2. с. 7 – 148.
8. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. – Вибрані твори в 5 тт. Т.2. – с. 149 – 418.

References

1. Sukhomlynskyi V. O. Dukhovnyi svit shkolyara (The spiritual world of a student) // Vybranitvory (Vols. 1-5). Vols.1. (1976). [in Ukrainian].
2. Sukhomlynskyi V. O. Metodıkyvkhovannyakolektyvu(Methodologyofeducationofthecollective) // Vybrani tvory (Vols. 1-5). Vols.1. (1976). [in Ukrainian].
3. Sukhomlynskyi V. O. Pavlysjka serednja shkola (Pavlyska high school) // Vybranitvory (Vols. 1-5). Vols.4. (1977). [in Ukrainian].
4. Sukhomlynskyi V. O. Problemy vykhovannja vsebichno rozvynutoji osobystosti (Problems of educationof a fully developed personality) // Vybranitvory(Vols. 1-5). Vols.1. (1976). [in Ukrainian].

5. Sukhomlynskyi V. O. Rozмова z molodym dyrektorom shkoly (Talk to a young school principal) // Vybranitvory (Vols. 1-5). Vols.4. (1977). [in Ukrainian].
6. Sukhomlynskyi V. O. Serce viddaju ditjam (I give my heart to the children) // Vybranitvory (Vols. 1-5). Vols.4. (1977).
7. Sukhomlynskyi V. O. Formuvannja komunistychnykh perekonanj molodogho pokolinnja (Formation of the communist beliefs of the younger generation) // Vybranitvory (Vols. 1-5). Vols.2. (1976). [in Ukrainian].
8. Sukhomlynskyi V. O. Jak vykhovaty spravzhnju ljudyну (How to raise a real person) // Vybranitvory (Vols. 1-5). Vols.2. (1976). [in Ukrainian].

Александр Наровлянский. Туризм и краеведение в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского

Статья посвящена анализу вопросов патриотического воспитания, туризма и краеведения в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского. Определены основные элементы системы туристско-краеведческой работы в Павлышской средней школе. Проанализированы взгляды В. А. Сухомлинского на воспитательные возможности туризма и краеведения, основные методические требования к организации этой работы (преемственность, системность, педагогическое руководство, связь с учебным процессом). Установлено, что В. А. Сухомлинский высоко ценил туристские походы и экскурсии как одну из эффективных форм образовательно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: туризм, краеведение, патриотическое воспитание, поход, экскурсия, В. А. Сухомлинский.

Olexandr Narovlyansky. Tourism and Local History Studies in the Pedagogical Heritage of V. O. Sukhomlynskyi

The article analyses the issues of patriotic education, tourism and local history studies in the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynsky. His views on the educational opportunities provided by tourism and regional studies, on the role of studying the nature and local history, the formation of love for their native land in the upbringing of patriotism are analyzed. The article describes the key elements of systematic local history studies at Pavlyska secondary school, which included excursions, hiking trips, local history after-school groups uniting young historians, young researchers of local history and the natural wealth of their native land, young travelers, etc., and a school museum. The article researches the key methodological requirements for the organization of this work, among which are continuity with the gradual increase in the complexity and expansion of the travels' geography, systematic approach that includes thorough preparation of each event, setting pedagogical goals and objectives, analyzing the results, use of the obtained materials in the subsequent educational process, and the pedagogical leadership. It stresses the V. Sukhomlynsky's beliefs of an utter importance of security and teacher's responsibility for life and health of pupils during hikes and excursions. The article determines that Sukhomlynsky believed it was necessary to ensure close ties between local history studies and an educational process as a whole. He also believed that further development of knowledge and skills received in the classroom during travels was important. It is established that V. O. Sukhomlynsky highly appreciated the hiking trips and excursions as one of the effective educational tools. He believed that in the process of studying the local history the goals of patriotic, mental, labor, moral, aesthetic and physical education were successfully achieved.

Keywords: tourism, local history, patriotic education, hiking trip, excursion.